

HASAN HAZRETİ, FATİMA EL-SADAT MİRREZİ, İSTANBUL İRANLILARI OKULUNUN ARŞİVSEL TARİHİ, İSLAM TARİHİ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ, I. BASKI, 2021, TAHRAN, 344 SAYFA. ISBN: 978-600-7398-71-5.

حسن حضرتى, فاطمه السادات ميررضى, تاريخ سندی مدرسه ايرانيان استانبول
پژوهشکده تاريخ اسلام, چاپ اول, 1400, تهران, 344 ص, شابک-978-600-7398-71-5

MURAT CELEP*

Öz: Bölgede öne çıkan iki önemli devlet olarak Türkiye ve İran, birbirleriyle uzun bir komşuluk ilişkisine sahip olmuş ve bu ilişki çeşitli alanlarda birleştirici ve ayrıştırıcı mahiyete sahip bir tarihsel mirası meydana getirmiştir. Söz konusu iki ülke arasındaki bu tarihi birikim akademik çalışmalarda çoğunlukla siyasî ve askerî alanlarda kendini gösterirken kültürel alanın -özellikle bazı dönemlerde çok daha canlı olmasına karşın- diğer alanların gölgesinde kaldığı görülmektedir. Tanıtımını yaptığımız bu çalışmada Osmanlı Devleti ve onun ardılı olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde faaliyet gösteren İstanbul İranlıları Okulu'nun iki ülke arasındaki kültürel etkileşimde nasıl bir konuma ve işleve sahip olduğu dönemin arşiv belgelerinden istifade edilmek suretiyle ortaya konulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Türkiye, İran, İstanbul İranlıları, Kültürel İlişki, İranlılar Okulu.

Abstract: As two prominent states in the region, Turkey and Iran have had a long neighborly relationship with each other, and this relationship has created a historical heritage that has a unifying and divisive nature in various fields. While this historical accumulation between the two countries in question mostly manifests itself in political and military fields in academic studies, it is seen that the cultural field -although it is much more lively in some periods- is overshadowed by other fields. In this study, which we have introduced, the position and function of the Istanbul Iranian School operating in the Ottoman Empire and its successor, the Republic of Turkey, in the cultural interaction between the two countries has been revealed by making use of the archived documents of the period.

* Tahran Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü İslami Dönem İran Tarihi Doktora Öğrencisi, muratclp29@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2435-6530

Keywords: Türkiye, İran, Iranian of Istanbul, Cultural Relations, School of Iranians.

Türk ve İran kültürleri tarihsel süreç içerisinde birbirlerinden etkilenmiş ve birbirlerine etki etmiş iki önemli kültür olarak İslam kültür ve medeniyetine önemli katkılar sunmuşlardır. Uzun komşuluğun bir getirisi olarak gelişen iki toplum arasındaki ortak kültürel bağların modern dönemlerde yaşanan çeşitli gelişmelerle dönüşmeye başladığı ve geçmişte her iki ülke arasında özellikle siyasî ve askerî alanlarda mevcut olan rekabetin kültürel düzlemde de kendini yeniden şekillendirdiği görülmektedir. Bu bağlamda tanıtımını yaptığımız Hasan Hazreti ve Fatma el-Sadat Mirrezi tarafından Farsça kaleme alınan “İstanbul İranlıları Okulu’nun Arşivsel Tarihi” adıyla çevirebileceğimiz bu çalışma, İstanbul’da İranlı topluluğun sahip olduğu bir okulla ilişkili belgeler ışığında iki ülkenin kültürel ilişkilerinin seyri, dönüşümü ve bu alandaki sorunlara dair önemli bilgi ve ipuçları sunmaktadır.

Hasan Hazreti, Tahran Üniversitesi Tarih Bölümü hocalarından olup çalışmalarını daha çok Osmanlı Devleti üzerine yoğunlaştırmaktadır. Osmanlı Meşrutiyet hareketini incelediği¹ bir çalışmasının yanı sıra tanıtımını yaptığımız bu çalışma dışında yakın zamanlarda “İstanbul İranlıları”² ve “Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre İran Meşrutiyeti”³ adlarına sahip bireysel ve ortak kaleme aldığı çalışmaları da yayımlanmıştır. Bu çalışmayı da öğrencisi Fatma el-Sadat Mirrezi ile birlikte kaleme almıştır. Hazreti’nin iki ülkenin modern tarihlerini siyasî ve kültürel yönleriyle ele alması, Türkçeye hâkim oluşu ve İran arşivlerinin yanında Türk arşivlerinden faydalanma yönündeki çabası dolayısıyla neşrettiği çalışmaların Türk akademisine tanıtılmasının fayda sağlayacağı kanaatindeyiz.

Tanıtımını yaptığımız bu çalışma iki ana bölümden oluşmakta olup ilk bölümde İstanbul İranlıları Okulu’nun tarihi ve ikinci bölümde ise bu okula ait belgeler yer almaktadır. Hazreti’nin kitabın önsöz kısmında da belirttiği üzere çalışma Farsça ve Türkçe belgelere dayanmakla birlikte belgelerin ezici çoğunluğu Farsçadır. Türk arşivlerinde konuyla ilgili pek belge bulamadığımızı ifade

¹ Hazreti, H. (2011), *Meşrute-yi Osmanî, Pejuheşkede-i Tarihi İslam*, Çapı Evvel, Tehran.

² Bu eser tarafımızdan kısa süre önce tanıtılarak yayımlanmıştır. Bakınız: Celep, M. (2022). İstanbul İranlıları. *Mecmua-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. ISSN: 2587-1811 7(14), 218-222.

³ Hazreti, H. (2021). *Meşrute-yi İran be Rivayet-i Arşiv-i Osmanî*. Neşr-i Logos.

eden yazar, bunun muhtemel sebebinin Osmanlı Maârif Nezareti'ne ait belgelerin henüz tasnif edilmediği ve dolayısıyla arama motorunda yer almadığını belirtmektedir.

İlk bölüm medrese ile ilgili çeşitli konuların mercek altına alındığı toplamda on dört alt başlık altında incelenmiştir. Bu bağlamda öncelikle söz konusu okulun kurulduğu zemini anlamak adına Osmanlı Devleti ve toplumunun 19. yy. ikinci yarısı ile 20. yy. ilk yarısı arasındaki süreçteki siyasî ve kültürel yapıya dair bir anlatım sunulmaktadır. Bu kısımda Tanzimatçı düşünce ve Osmanlılık ideolojisi ele alınırken İstanbul'daki İranlıların bu ideolojinin yarattığı ortamda özgürce kendileri için okul, hastane ve câmi inşa ettikleri ve yine kendi dil ve kültürlerini yaymakla meşgul oldukları ifade edilmektedir. İkinci kısımda okulun kuruluşu ve yapısı ele alınmaktadır. Bu bağlamda Şemsî 1262 yılı (1883) Safer ayında İstanbul'da ikamet eden ve daha çok İranlı tüccarların oluşturduğu bir grup tarafından eğitim dili Farsça olan özel bir okul kurulduğu ve bu okulun idaresi için bir encümenin tesis edildiği belirtilmektedir. Söz konusu encümen, okulun idaresi için bir nizamname/tüzük de hazırlamıştır. Üçüncü kısımda ise okulun malî kaynaklarına dair bilgiler aktarılmıştır. Dördüncü kısımda okul binasına dair bilgi verilirken eğitim verilen mekânlara dair bilgiler de paylaşılmıştır. Beşinci kısımda ise okulun idare tarzı ve eğitim programına dair bilgiler aktarılmıştır. Bu bağlamda toplamda yedi sınıftan oluşan okulda okutulan dersler şöyledir; Elifba, Kur'an-ı Kerim, Akâid, Hesap, Cebr ve Mukâbele, Hendese, Durusu'l Eşyâ, Fars Dili ve Edebiyatı, Fransızca, Arapça, Dünya ve İran Tarihi, Coğrafya, Hesap Ticareti Usul Defteri, Fizik, Botanik, Zooloji, Kimya ve Fizyoloji. Bu kısımda dikkat çeken hususlardan birisi okulda Fars dili eğitimi veren İranlıların Torkzeban⁴ İranlılar olması ve bu özellikleri dolayısıyla onların Farsça öğretimini layıkıyla yapamadıklarının düşünülmesi ve yine bu bağlamda merkeze yazılan raporlarda Farsçaya hâkim olan öğretmenlerin gönderilmesinin talep edilmesidir. Altıncı kısımda sınıflar ve öğrenim düzeyi hakkında bilgiler aktarılmaktadır. Yedinci kısımda okul müdürlerine dair bilgilere işaret edilirken söz konusu müdürler liste halinde de paylaşılmaktadır. Sekizinci kısımda okul öğretmenlerine dair oldukça kısıtlı bilgilere yer verilmiştir. Dokuzuncu kısımda öğrencilere dair bilgiler ele alınmakta olup buna göre 9 öğrenciyle eğitim hayatına başlayan okulun, şemsî 1277 yılına (1898) gelindiğinde 250 öğrenciyi bünyesinde barındırdığı ifade edilmektedir. Şemsî 1298 (1919) yılına gelindiğinde başlangıçtan itibaren bu okuldan mezun olanların sayısı 989 kişiye ulaşmıştır. Daha sonra özellikle

⁴ İran'da Türkçe konuşan ya da anadili Türkçe olan kişileri ifade etmek için kullanılan tâbir.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartlar ve savaşlar nedeniyle şemsî 1300 (1921) yılında okul yok olmanın eşiğine gelmiştir. Şemsî 1302 (1923) yılında okulun öğrenci sayısı yeniden 110 kişiye ulaşmışsa da bu sayı şemsî 1315 yılına (1936) kadar hemen hemen sabit kalarak 120 kişiyi hiç aşmamıştır. Maharet eksenli eğitim adını taşıyan onuncu kısımda belirtildiğine göre kurucularının esas gayesi bu okuldan mezun olanların ya bir işe atılmaları ya da Türkiye'de yüksekokul öğrenimine devam etmelerini hedeflemeleridir. On birinci kısımda okul ile İran Devleti arasındaki ilişkiler ele alınmaktadır. Buna göre başlangıçta İran devletinden bağımsız olan okulun özellikle malî açıdan zayıflamaya başlamasıyla birlikte yavaş yavaş devletin güdümüne girdiği ve şemsî 1315 (1936) tarihli bir belgeye göre Türkiye'de bulunan İran Büyükelçiliği'nin (İran) Maârif Bakanlığı'ndan söz konusu okula malî yardım yapmakla yetinmeyip kendi denetimi altına almasını talep etmektedir. On ikinci kısımda okulun kültürel risâleti ve önündeki sorunlar ele alınmaktadır. Buna göre Osmanlı Devleti'nde okulun ücretsiz olması, Cumhuriyet döneminde yabancılara çalışma izni verilmemesi, Farsça eğitimin Torkzeban İranlı hocalar tarafından verilmesi nedeniyle istenen düzeyde niteliğe sahip olunmaması gibi hususların okulun önündeki başlıca engelleri oluşturduğu ifade edilmektedir. On üçüncü kısımda ise Türkçülük ideolojisi mercek altına alınmıştır. Buna göre öncelikle söz konusu ideolojinin ortaya çıktığı tarihsel zemine işaret edilmekte ve ardından Osmanlılık ideolojisine nazaran Türkçülük ideolojisinin okul için çeşitli sorunlar yarattığı yönünde bir değerlendirme yapılmaktadır. On dördüncü ve bu bölümün son kısmında ise okulun yürüttüğü gayri resmi kültürel programlara işaret edilmektedir. Bu programların önde gelenleri eğitim yılının başlaması, eğitim yılı sonunda ödül dağıtımı, dinî münasebetler ve yine idare encümeninin kuruluşunun yıldönümü gibi çeşitli vesilelerle düzenlenen etkinliklerdir.

Çalışmanın ikinci bölümü okul ile ilgili arşiv belgelerine ayrılmıştır. Bu bağlamda çeşitli konularda 90 tane arşiv belgesi kronolojik sıraya göre verilmiştir. Arşiv belgelerinin içeriğine dair ise yazarlar tarafından herhangi bir değerlendirmede bulunulmamıştır.

Belgelerin içeriğine bakıldığında bunların yaklaşık üçte birini ekonomik meseleler, üçte birini okulun Osmanlı Devleti ve onun ardılı olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile yaşadığı sorunlar ile iki ülkenin kültürel ilişkileri, kalan üçte birini ise eğitim ve sosyal içerikli konuların oluşturduğu söylenebilir. Bununla birlikte hemen belirtelim ki belge konusu ne olursa olsun belge içeriklerinde yer yer çok farklı konu ve meselelere de işaret edildiğinden dolayı özellikle

Türkiye ve İran arasındaki kültürel ilişkiler bağlamında oldukça kıymetli çok sayıda veri bulunmaktadır.

Ekonomik meseleleri içeren belgeler çoğunlukla okulun sahip olduğu kısıtlı bütçenin eğitim faaliyetlerinin niteliğine zarar verdiği ve kalitesini azalttığı ve eğitim-öğretmen kalitesinin artırılması yönünde mütemediyen yardım talep edildiği göze çarpmaktadır. Buna ek olarak büyük bir yangında okul binasının zarar görmesi ve sigortadan alınan paranın yeni bir okul yapmaya yeterli olmaması ve yine okulun fiziki açıdan bakımsız ve harap durumda bulunması gibi hususlar da ek bütçe talep edilmesine neden olmuştur.

Sosyal içerikli belgelere bakıldığında özellikle Osmanlı ve Türkiye'deki İran diasporasına dair önemli bilgiler bulunmaktadır. Örneğin 21 Safer 1326 (25 Mart 1908) tarihli bir belgede İranlıların İstanbul'da "Encümen-i Meclisi Ticareti" ve Encümen-i İdarei Merizhane-i Muzafferî ve Debestan-i İraniyan" adlarıyla kurdukları encümenlere işaret edilmektedir. Yine 11 Mehr 1324 (3 Ekim 1945) tarihli bir başka belgede İstanbul'da 3000'den fazla İranlının yaşadığı ve bunların Farsçayı unutmamaları için kuraâthane ve kütüphaneye ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiştir. Bundan başka okul için tertip edilen konser faaliyetleri ve yine "İranlılar Hayır Cemiyeti'nin" onaylanmış tüzüğü de belgeler arasında yer almaktadır.

Belgeler arasında önemli bir yekûna sahip olan hususlardan birisi de okulun Osmanlı Devleti zamanındaki fonksiyonu ile Türkiye'de cumhuriyet kurulduktan sonra yaşanan bazı sorunlara dair anlatımlardır. Bu sorunlar iki ülke arasındaki kültürel ilişki ve meselelere dair de önemli bilgi ve ipuçları sunmaktadır. Örneğin Osmanlı son dönemine ait bir belgede söz konusu okulun İraniyet âlemine ve Farsça diline hizmet ettiği, bu ülkede bulunan İranlıların ezici çoğunluğunun Torkzeban olduğu ve bunların çocuklarını Osmanlı mektebine göndererek Osmanlıların dilini, ahlakını ve adetlerini kazanarak İraniyet âleminden çıktıkları ve yine (Osmanlı Devleti'ne ait) bu okullarda okuyan topluluğun İran'a ilgilerinin çok az olduğu belirtilerek İstanbul'daki İranlılar okulunun ne kadar önemli bir fonksiyona sahip olduğu merkeze bildirilmektedir. Bir başka belgede ise İstanbul'da yaklaşık 10.000 İranlının yaşadığı, bunların yüzde 95'inin Farsçayı hiç bilmediği bu nedenle Türklerin huyunu kaparak (asimile olarak) Osmanlı tebaâsı oldukları belirtilmekte ve devamında 500'den fazla İranlı çocuğun Osmanlı okullarına giderek burada Türk Ocağı ve Panturanizm etkisi altında yazılan müfredatla öğrenim gördükleri serzenişli bir anlatımla ifade edilerek meselenin çözümü için çeşitli öneriler sunulmaktadır.

Bir başka belgede ise Türkiye'deki yeni yönetimin milliyetçilik ideolojisinde ciddiyete sahip olduğu ve bu bağlamda yabancı okulları Maârif Bakanlığı'nın denetimi altına alarak Türklerin dilinin, tarihinin ve coğrafyasının Türk muallimler tarafından öğretilmesi yönünde sahip oldukları iradeyi İranlılar okuluna duyurdukları ifade edilirken devamında İran'ın bu duruma misliyle mukabelede bulunması istenmektedir. Yine 29.01.1322 (19 Nisan 1943) tarihli başka bir belgede Türkiye Kültür İdaresi'nin okulun üçüncü ve dördüncü sınıf kitaplarının Türk Devleti'nin haysiyetine muhalif pasajlar bulunduğu gerekçesiyle müfredattan kaldırılmalarını istemeleri de yeni hükümetin milliyetçilik ideolojisindeki ciddiyetini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Bunların yanı sıra okul ile Türk Devleti'nin ilgili birimleri arasında cereyan eden sorunlardan bir diğeri de 22.03.1339 (12 Haziran 1960) tarihli okulun yürüttüğü işlerde Maârif Bakanlığı tarafından Türkçe mühür kullanılmasının istenmesidir. Belgeden anlaşıldığına göre önceden Türkçe olan okul mührünün okul idaresi tarafından Farsçaya çevrilmesi üzerine İstanbul Maârifi okulun eski mührünün kullanılması gerektiğini bildirmektedir. 18.04.1339 (9 Temmuz 1960) tarihli bir belgede ise Türkiye Kültür Bakanlığı tarafından okulun resmî yazışmalarında yalnızca Türkçenin kullanılması istenmektedir.

Belgeler arasında Demokrat Parti döneminde Türkiye ve İran arasındaki kültürel ilişkilere dair de bilgilere yer verilmiştir. 09.12.1331 (28 Şubat 1953) tarihli bir belgede Türkiye'de Demokrat Parti döneminde İran ile ilişkilerin daha olumlu seyrettiği, İran'ın daha önce bu topraklarda sahip olduğu geniş nüfuzu ve Demokrat Parti'nin özellikle dilin arındırılması gibi hususlarda taâsuba sahip olmaması gibi düşüncelerle İran'ın edebî nüfuzunun bu topraklarda yeniden ihyası yönünde çaba sarf edilmesi istenmektedir. Nitekim bundan yaklaşık dört yıl sonraya ait olan 25.10.1335 (15 Ocak 1957) tarihli bir belgede İstanbul İranlılar Okulu'nda Farsça dili öğretimi için ücretsiz gece sınıfları kurulduğu ve hâlihazırda 120 öğrencinin mevcut olduğu bilgisinin paylaşılması bu yönde bazı adımlar atıldığını göstermektedir. 03.08.1338 (26 Ekim 1959) tarihli bir belgede ise Türkiye ve İran arasındaki kültürel ilişkilerin geliştirilmesi yönünde İran Kültür Bakanlığı'na gönderilen bir raporda şimdiki dostane ilişkilerden (Demokrat Parti dönemi) hareketle kültürel ilişkilerin geliştirilmesinde iki girişimde bulunulabileceği belirtilmektedir. Birincisi Fars Dili ve Edebiyatı öğretimi için İran kültürel müessesesinin kurulması. İkincisi ise Fars dili sevenleri ile bu dilin hocalarından bir grubun İran'a davet edilmesidir. Aynı yazıda dikkati çeken bir değerlendirmeye göre iki ülke arasında kültürel, bilimsel ve sanat heyetlerinin mübadelesi dostluk üretirken spor ekiblerinin faaliyetleri nifak üretmektedir.

Birçok belgeden anlaşıldığı kadarıyla anadili Türkçe olan muallimlerin okulda ders vermeleri, ilgili birimler tarafından olumsuz karşılanmaktadır. Örneğin bir belgede okul müdürlüğü görevinin yanı sıra tarih ve coğrafya dersi de veren Neşat Bey dışındaki öğretmenlerin tamamının Türk ya da Torkzeban İranlı olduğu ve İran elifbasiyle ders veren öğretmenin hiç Farsça bilmeyen Türk bir hanım olduğu belirtilmektedir. Buna karşın okul idarecilerinin bazı girişimlerde bulunduğu görülmektedir. Örneğin 22.11.1338 (12 Şubat 1960) tarihli bir belgede okulun idari ve eğitim faaliyetlerinde Türk dilinin baskın olduğu ve buna karşılık olarak okul müdürünün okuldaki İranî yönü artırma yönündeki kaygı ve çabalarına yer verilmektedir.

Belgeler arasında dikkati çeken başka bir hususta okul binasının mülkiyetine dair Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile yaşanan sorunlara yer verilmesidir.

Çalışmanın sonunda yer alan ekler bölümünde okulun nizamnamesi/tüzüğü, arşiv belgelerinin asılları, okula ait fotoğraflar yer almakta ve dizin çalışması ile kitap son bulmaktadır.

Belgeler arasında dikkati çeken bir başka nokta ise bazı belgelerin tarihlendirmelerinde 12 Hayvanlı Türk Takvimi'nin kullanılmış olmasıdır. Söz konusu takvimin İran'da Kaçar Hanedanı döneminde resmî belgelerde kullanılmaya devam edildiği görülürken Pehlevî döneminde bu kullanımın terkedildiği anlaşılmaktadır.

Genel bir değerlendirmeye ifade edecek olursak belgelerden İranlıların İstanbul'da kurdukları bu okulun temel gayesinin Fars dilini ve milli benliklerini korumak olduğu anlaşılmaktadır. Bunun dışında çok sayıda belge içeriği Türkiye ve İran arasındaki kültürel ilişkilerde mevcut olan temel dinamik ve kaygılara dair önemli bilgi ve ipuçları sunmaktadır. Bu bağlamda her iki ülkede mevcut olan milliyetçi ideoloji ve özellikle İran özelinde Türkçülük/Turancılık ideolojisinden duyulan çekincenin belge içeriklerine yansıdığı müşahade edilmektedir. Bu yönüyle özellikle iki ülke kültürel ilişkilerinin önemli bir evresini anlamak adına sağlanan verinin Türk akademisinde ilgili döneme yönelik araştırma yapacaklar için oldukça faydalı olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Hazreti, H. (2011), *Meşrute-yi Osmani, Pejuheşkede-i Tarihi İslam*, Çapı Evvel, Tehran.

Hazreti, H. (2021). *Meşrute-yi İrân be Rivayet-i Arşiv-i Osmani*. Neşr-i Logos.

Celep, M. (2022). İstanbul İranlıları. *Mecmua-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. ISSN: 2587-18117(14), 218-222.